

УДК 351.85+304.44(477)

М.В. Худолій

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ

Тривалий час Україна перебуває у глибокій кризі, що охопила не лише економічний, політичний та соціальний виміри, а й безпосередньо залежні від них галузі культури, освіти та науки. Разом із тим, в історичній ретроспективі досвід багатьох країн світу свідчить, що держави, які у подібні кризові періоди свого розвитку, проводили зважену та послідовну культурну політику, ефективно досягали значного підвищення економічних, політичних й соціальних показників і, навіть, рівня більш високорозвинених країн. Подібний постулат декларується в офіційному аналітичному звіті Міністерства культури України за 2012 р., головною темою якого є питання реалізації державної політики у галузі культури: «Сьогодні перед українською культурою, а отже й перед Міністерством культури, регіональними органами управління у сфері культури, закладами культури, усіма, хто працює у культурі, мистецькій творчості, стоять нові, стратегічні завдання, головна мета яких перетворити культуру на потужний чинник суспільного розвитку, дієвий інструмент реалізації соціально-економічних реформ та забезпечення консолідації всього суспільства» [1]. Проте реалії свідчать, що стратегічні завдання вітчизняної галузі культури з року в рік залишаються формальними і не виконуються через низку невирішених проблемних питань та різного роду факторів.

У зв'язку з цим актуалізується потреба у дослідженнях проблем та перспектив розвитку галузі культури в Україні задля пошуку нових ефективних практичних рішень.

Культурно-політичні дослідження, що проводяться з метою вирішення реальних завдань силами науковців різних галузей знань, розширюють розуміння причинно-наслідкового зв'язку між проблемами та перспективами розвитку галузі культури.

Неодноразово вітчизняними й зарубіжними вченими здійснювався аналіз і пропонувалося власне бачення проблеми. До теоретичних та практичних аспектів культурної політики України в умовах сучасності неодноразово зверталися такі дослідники, як В. Андрущенко, Ю. Богуцький, І. Безгін, О. Гриценко, І. Дзюба, С. Дрожжина, С. Здіорук, О. Колеснік, В. Кремень, В. Литвин, Ф. Медвідь, М. Попович, М. Розумний, А. Ручка, М. Рябчук, В. Скуратівський, П. Надолішній, Г. Чміль, С. Чукут та ін. Значна частина науковців розглядає культурну політику з позицій державного управління, зокрема: О. Антонюк, О. Астаф'єва, О. Беннет, Ю. Богуцький, Л. Востряков, В. Дерєга, С. Дрожжина, І. Костиря, А. Леонова та ін.

Проблема взаємообумовленості культури та державного управління на рівні окремого суспільства висвітлюється у роботах П. Бергера, Г. Маркузе, Г. Райта, С. Чукут.

Етнополітичний аспект цієї проблематики досліджується у роботах Ю. Вілкова, М. Кармазінової, Б. Парахонського, М. Пірен, В. Скуратівського, В. Ткаченка, З. Широченко.

Роль державного управління у процесах сфери духовної культури описано в розвідках В. Андрущенка, Г. Атаманчука, Л. Губерського, Д. Дзвінчука, Л. Левчук, В. Лугового, В. Майбороди, І. Надольного, Ю. Павленка, В. Ребкала, П. Ситника, В. Шинкарука.

До проблематики фінансування і ефективності державного впливу на сферу культури зверталися О. Беннет, О. Богачова, О. Валєвський, К. Гасратян, С. Здіорук, А. Леонова, Г. Нечай, М. Нідлер, Г. Онуфрієнко, Б. Парахонський, М. Стріха, Р. Фішер, С. Чукут та ін.

У питанні виявлення проблем галузі культури важливим є огляд національної культурної політики, підготований міжнародними експертами Ради Європи. Аналітичний огляд культурної політики України за редакцією відомого дослідника галузі О. Гриценка, підготовлений у рамках участі України у Програмі оглядів національних культурних політик

Ради Європи, містить інформацію про стан ключових галузей культури України, культурних індустрій, законодавчої бази, системи управління та фінансування у галузі культури, про міжнародні культурні зв'язки та наукові дослідження в галузі. Хоча обидва документи стосуються вищезазначених питань станом на 2007 р., за останні роки вони не втратили своєї актуальності. Про це свідчить й останній Аналітичний звіт Міністерства культури України, у якому перераховуються ті ж самі проблеми за сегментами галузі та пропонуються аналогічні шляхи їхнього вирішення у контексті першочергових завдань діяльності [1; 3]. Такі ж стратегічні напрями управління культурою в умовах сучасного українського суспільства визначаються у посібнику І. Костирі. Тотожні проблеми описуються й у минулорічній аналітичній доповіді С. Здіорука, підготовлені для Національного інституту стратегічних досліджень, де культурна політика країни розглядається у європейському контексті на основі світових тенденцій. Автор доповіді приділяє особливу увагу дослідженню ролі культури в сучасному суспільстві, можливостей, які вона створює для соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, а також національної консолідації інтересів.

Враховуючи внесок у дослідження даної теми українських науковців, варто зазначити, що даній проблематиці, особливо в сучасних умовах трансформаційності, характерна динаміка об'єкта дослідження. Тому й при наявному стані розробки тематики, є необхідність у своєчасних подальших напрацюваннях у цьому напрямі. Закономірності між вчасним виявленням і усуненням проблем та перспективами розвитку галузі культури потребують подальших спеціальних комплексних досліджень, звідки й випливає актуальність даної теми.

У зв'язку з цим, *метою статті є* висвітлення наявних проблем у галузі культури та окреслення перспектив культурної політики країни.

Політична історія України в культурологічному аспекті має наслідки і в сьогоденні. Хоча вона зіткана з владного впливу сусідніх держав, проте під культурно-політичним гнітом не втрапились українські традиції, мова та, частково, інфраструктура культурної галузі (з моменту виходу з СРСР). В умовах отриманого спадку Україна тривалий час не мала можливості формувати власну національну культурну політику.

Зі здобуттям незалежності розпочався новий етап становлення української держави. На тлі змін державного масштабу в країні відбулися процеси трансформації і модернізації галузі. Для цього періоду характерні різні системи цінностей, несумісні політичні орієнтації та культурно-світоглядні відмінності в межах суспільства.

І. Костиря зауважує, що українською державою започатковано нові принципи культурного державотворення: «відхід від державного тоталітаризму у сфері культури до часткового збереження державного патерналізму розвитку культури, а також ринкових і демократичних перетворень у динаміці культурних процесів українського суспільства. В культурній політиці України принципам державотворення відповідає модель партнерства. Базові засади культурної політики здійснюються відповідно до принципів культурної політики ЮНЕСКО та Ради Європи» [6; 104].

Більшість експертів сходяться на думці, що з огляду на свій потенціал Україна заслуговує посісти гідне місце серед інших країн світу. Разом із тим, вони окреслюють низку проблем у різних галузях, що заважають досягненню мети і потребують свого вирішення. У галузі культури однією з таких є необхідність реформування застарілої концепції культури та формування нового підходу до її розуміння: «типове для XIX століття розуміння культури виявляється непридатним для європейської країни, що проводить модернізацію і живе у XXI ст., коли для культурного здоров'я нації необхідними є поєднання різноманітних соціально-економічних заходів і цілей, стимулювання творчих індустрій і економіки знань та засвоєння нових і синтетичних форм культурного виразу та продукту» [7; 7]. На противагу більшості європейських країн, поза увагою державних органів України перебувають такі напрями, як «творчі індустрії, дозвілля, кулінарія, молодіжна культура, телебачення, відео і цифрове мистецтво, дизайн і мода, віртуальні музеї, клубна культура та ін.» [7; 21].

У трансформаційних держав виникає необхідність у запровадженні законодавчого

підґрунтя для суспільно-політичних змін, звідки впливає наступна проблема законодавчого характеру. В Україні мають місце незавершені реформи у законодавчому секторі стосовно культурної галузі, відсутність механізмів їхнього впровадження, їх декларативний та формальний характер. Аналізуючи законодавчу складову галузі, в аналітичній доповіді щодо культурної політики України С. Здіорук зазначає: «Потребує вдосконалення й розширення законодавча база діяльності у сфері культури» [5; 19].

Загалом Верховною Радою України ухвалено понад 300 нормативно-правових актів, що стосуються питань культури. Цей масив законодавчих актів має до певної міри неузгоджений та суперечливий характер. Окрім того, законодавство, що безпосередньо не стосується галузі культури також впливає на неї. Наприклад, закони стосовно зайнятості, оподаткування, регулювання діяльності третього сектору, децентралізації та повноважень місцевого самоврядування, ліцензування тощо.

Обмежений дефіцитний держаний бюджет – одна з причин кризової ситуації галузі, особливо у містах районного значення та сільській місцевості. Фактичні річні видатки на культуру і мистецтво з Державного бюджету України зросли в 2,5 рази у 2012 р. порівняно з 2007 р. [1]. Порівняння у звіті робиться за абсолютною сумою видатків у гривневому еквіваленті, незважаючи на зміну курсу державної грошової одиниці відносно міжнародного курсу валют. Тому відносно рівня інфляції та здешевлення гривні майже вдвічі продеклароване збільшення видатків на культуру в Україні не йдеться. Важливим показником тут також має бути частка видатків від суми загального бюджету, спрямована на підтримку та розвиток галузі культури. Разом із тим, необхідність модернізації системи фінансування галузі також підтверджується відсутністю чіткого розуміння перспектив щодо узаконення, залучення та підтримки нових потенційно можливих джерел фінансування (наприклад, спонсорства, інвестицій) і розвитку проектів, спрямованих на досягнення самоокупності галузі чи окремих її сегментів. Без програми дій з боку держави ці проблеми самі по собі не здатні знайти свого вирішення.

Такого висновку дійшли міжнародні експерти, відштовхуючись від твердження, що сучасна культура тісно переплітається з іншими видами соціально-економічної діяльності, тому надходження коштів та інвестицій можна було б розширювати з інших джерел. На їхню думку подібне розширення змінить і саме тлумачення терміну «культура», характер і функції культурної політики у країні, яка модернізується [7; 22].

Крім того, як зазначив О. Гриценко, Міністерство культури варто розглядати не лише як орган фінансування: «українське суспільство, що стає дедалі відкритішим, уже не задовольняється «державною культурою», а ринково-орієнтована (й помітно збідніла) українська економіка не буде її утримувати так, як це раніше робила командна економіка» [2]. Варто досліджувати та використовувати досвід інших країн і працювати над партнерством між приватними та державними структурами, заохочувати інвестиції приватного сектору. На сьогоднішні підтримку розвитку галузі культури меценатами й благодійниками в сучасній Україні неможливо порівняти з допомогою, що надається такими особами й організаціями в інших країнах.

У вітчизняних меценатських проектах прослідковується відсутність послідовності дій, довгострокових стратегій і подібна спонсорству мотивація – створення позитивного соціального іміджу за рахунок інвестицій у галузь культури. Крім того, підтримка здійснюється виходячи з власних зацікавлень у контексті арт-інвестицій «Сучасні українські меценати здебільшого витрачають кошти на підтримку образотворчого мистецтва, розвиток культурного середовища регіонів, а також на патронат юних талантів... Проте вітчизняні меценати неохоче займаються реставрацією замків, класичною музикою, літературою і кінематографом» [6; 139-140].

Україна має недостатньо налагоджені комунікації з іншими країнами у питаннях культури. Йдеться про недостатнє включення України у міжнародні культурні мережі, дослідження, дебати, механізми обміну досвідом та формування сучасної культурної

політики [7; 9]. У нашій країні за інерцією збереглися елементи попередніх механізмів управління та підходу до усвідомлення значимості галузі, хоча умови й потреби українського суспільства з того часу суттєво змінилися. На часі постає необхідність розмежування відмінностей між політикою стратегічного розвитку культури, характерною для більшості країн Європи, та політикою прямого управління державною культурою, традиція якої і досі жива в Україні [7; 9]. Українські реалії також свідчать про можливе переплетення юридичних і економічних проблем, коли продовжує практикуватися застарілий принцип управління: «З одного боку, регіональні управління позбулися фінансової залежності від центрального міністерства, а з іншого – переважна більшість закладів культури перейшла у комунальну власність місцевих громад, що практично не змінило підходу до адміністрування галузі» [6; 150].

Ще однією з проблем галузі є невизначеність загального державного курсу, що має безпосередній вплив і на культурну політику країни. Про це неодноразово зауважував О. Гриценко з огляду на причини кризових явищ кінця минулого століття, які тривають й донині: «Саме інертність і невизначеність державної політики (або й відсутність артикульованої політики взагалі) стала, на думку багатьох, причиною кризових явищ 1990-х» [3; 22].

У своєму звіті міжнародні експерти зазначили, що продовження дотримання попереднього курсу на євроінтеграцію, має відповідним чином формувати основні стратегії щодо культурної політики: «В своїй культурній політиці Україна мусить враховувати спільні для країн ЄС ідеї щодо необмеженого доступу громадян до культурного продукту та участі в культурних процесах, культурної ідентичності та різноманіття, культурного громадянства та дипломатії, толерантності і творчості» [7; 19].

Поряд із цим, на тлі останніх подій довкола Євро-майдану, стають очевидними неготовність державних органів влади до зміни попередньо оголошеного політичного курсу, відсутність послідовної програми дій, неготовність до масштабної реакції широких кіл громадськості та, як наслідок, прогнозовані негативні наслідки для культурної галузі загалом. «Державна політика у сфері культури залежить від історичних, суспільно-політичних, економічних, етнокультурних особливостей розвитку держави та від стадії розвитку на певному етапі її існування. Вона має спиратися на історико-культурні традиції регіонів і країни в цілому, враховуючи існуючу соціокультурну ситуацію» [6; 50].

Цілком можливо, що теперішня ситуація в країні може призвести до нової хвилі впливу кращих мистецьких кадрів за кордон – ще однієї проблеми галузі і свідчення того, що атмосфера для творчості та свободи слова в нашій державі не надто сприятлива. Значно кращі політичні, економічні, соціальні та законодавчі умови країн західного світу зумовлюють еміграцію українських творчих талантів.

Відсутність чіткого розуміння відповідальності за ухвалення рішень, що безпосередньо впливають на галузь культури – проблема, що спричинює низку загрозливих наслідків у діях чи бездіяльності відповідних інститутів влади. Повноваження у прийнятті політичних рішень мають: Президент України (через Управління гуманітарної політики Секретаріату та відповідні документи – Президентські укази), Кабінет Міністрів (зокрема Державний комітет з гуманітарних та соціальних питань), Верховна Рада (обговорення і законотворчість, які зазвичай координуються Комітетом з питань культури і духовності) та Міністерство культури (його дорадчий орган – Колегія). Відповідальними за прийняття рішень на своєму рівні також є Обласні адміністрації, управління культури районних та міських адміністрацій. Автономна республіка Крим має своє власне Міністерство культури. У зовнішній політиці відповідальність за культуру несе Міністерство закордонних справ України [7; 19]. Всі разом вони мали б дотримуватися узгодженого послідовного плану дій, відповідно до затвердженого курсу щодо впровадження культурної політики. Проте на практиці дані процеси мають суттєві розбіжності з документально-теоретичним уявленням про них. Окремою проблемою у цьому контексті є часта реорганізація самого Міністерства,

зміни переліку питань у колі його відповідальності, керівного складу і т.д.

Порівняно з нашою ситуацією культурні індустрії західних країн і навіть сусідніх держав досягли більшого прогресу і їхня продукція знайшла свій ринок збуту в Україні. Вже понад 20 років на нашому ринку культурних товарів і послуг зберігається домінування переважно неякісного іноземного продукту, що у наслідку породжує низку нових проблем для галузі – від економічних до ідеологічних.

У контексті розгляду культурної політики України та подальших перспектив її розвитку більшість дослідників приділяють значну увагу сучасним проблемам у галузі і можливим варіантам їх вирішення. Крім вищезазначених проблем правового та організаційного забезпечення державної політики, згортання культурного життя у невеликих населених пунктах С. Здіорук запропонував розгляд проблем галузі по сегментах. Так, окреслені науковцем проблеми української кінематографії, книговидавництва, збереження національної культурної спадщини можна доповнити й іншими сегментами – галерейно-виставковим, музейним, концертно-гастрольним, фестивалним та ін. Постійна зміна кола повноважень, недосконалість механізмів системи управління, брак фінансування, мала частка національного продукту на внутрішньому ринку, проблеми законотворчості, потреба модернізації застарілої матеріально-технічної бази, слабко налагоджена співпраця з міжнародними організаціями визначаються як основні чинники проблем у розглянутих галузях культури [5; 23-31].

Перспективи розвитку галузі культури залежать від систематичного дослідження, обґрунтованого аналізу й своєчасного реагування на виявлені проблеми. Окрім цього, на них впливають загальнодержавний політичний курс, послідовність політичних рішень, досвід впровадження і виконання поставлених завдань, які окреслюються відповідними владними органами. Також перспективи розвитку галузі культури можна розглядати й в аспекті дієвості гілок влади, що формують та впроваджують культурну політику України на всіх рівнях.

Органи влади, мистецька еліта та кожен представник української нації мають безпосередній вплив на зміну ситуації на краще, яку вдало окреслили українські науковці: «Сьогодні українська державність страждає не лише тому, що їй бракує чітких уявлень про цілі й перспективи країни в світовому геополітичному просторі, а й тому, що немає обґрунтованої програми політичних дій на найближчі роки» [4; 307].

Очевидний стан галузі культури в Україні свідчить про продовження інертності за трансформаційності, що потребує новацій та реформ відповідно до вимог сучасності: «Дослідники сучасної культурної політики України вважають її інерційною не тільки щодо цілей, але й стосовно механізмів реалізації. Адже жодного продуманого реформування практично не відбулося, окремі зміни мали або безсистемний, або стихійний, неконтрольований характер. Попри гучні декларації, реальні цілі, які переслідують нинішні владні структури, зводяться до виховання національно-свідомого і лояльного до своєї незалежної держави обивателя та збереження існуючої культурної інфраструктури і зайнятості в ній» [6; 148].

Отже, галузь культури України за кризових умов потребує аналізу та рішень щодо вирішення низки проблем. Серед них – реформування концепції культури, доопрацювання законодавчого підґрунтя, знаходження альтернативних джерел фінансування, розширення міжнародних комунікацій, заміщення управлінського підходу політикою стратегічного розвитку, визначеність та послідовність загального державного курсу, створення сприятливих умов для творчості, розмежування чіткої відповідальності за прийняття рішень представниками влади, створення та просування власного культурного продукту. Більшою чи меншою мірою вони характерні для кожного сегменту галузі культури.

Нові підходи в стратегії і тактиці культурної політики, залучення фінансового стимулювання та вдосконалення законодавства, що потребують свого дослідження науковцями різних галузей знань, дозволяють відкрити нові перспективи перед галуззю культури в Україні.

Список використаної літератури

1. *Аналітичний звіт Міністерства культури України за 2012 рік від 22 березня 2013 р.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua>.
2. **Гриценко О.** Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі [Електронний ресурс] / О. Гриценко // Укр. центр культурних досліджень. – Режим доступу: <http://culturalstudies.in.ua>.
3. **Гриценко О.** Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд / О. Гриценко. – К. : УЦКД, 2007. – 160 с.
4. **Губерський Л.** Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2012. – 579 с.
5. **Здіорук С.** Культурна політика України : національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. Здіорук, О. Литвиненко, О. Розумна ; за ред. С. Здіорука. – К. : НІСД, 2012. – 64 с.
6. **Костиря І.** Сучасні політико-ідеологічні пріоритети управління культурою в Україні : навч. посіб. / І. Костиря. – К. : Знання, 2011. – 160 с.
7. **Сандел Т.** Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів / Т. Сандел. – К. : БРВУ, 2007. – 56 с.

Резюме

Аналізується сучасний стан і проблеми галузі культури в Україні. Розглядається взаємозалежність між загальною політичною, соціальною, економічною ситуаціями та перспективами культурної політики в державі.

Ключові слова: культура, культурна політика, управління у галузі культури, органи державної влади, реформування культурної політики, перспективи галузі культури.

Summary

Hudoliy M. Cultural policy of Ukraine: problems and prospects of development in sphere of culture

The current status and main problem issues of cultural sector in Ukraine are analyzed in the article. There are considered the interrelation between the overall political, social, and economic situation with outlook for the cultural policy development of the state.

Key words: culture, cultural policy, cultural governance, the authorities, restructuring of cultural policy, prospects of cultural sector.

Аннотация

Анализируется современное состояние и проблемы отрасли культуры в Украине. Рассматривается взаимосвязь между общей политической, социальной, экономической ситуациями и перспективами развития культурной политики в государстве.

Ключевые слова: культура, культурная политика, управление в области культуры, органы государственной власти, реформирования культурной политики, перспективы отрасли культуры.

Надійшла до редакції 14.12.2013 р.